

ОСОБЛИВОСТІ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ У ПРАЦІВНИКІВ СЛУЖБ ОХОРОНИ

Коваленко А.Б.,* Третьяков С.П.**

*доктор психологічних наук, професор,

** кандидат психологічних наук,

Київський національний університет ім. Тараса Шевченка

Актуальність проблеми. Агресивні дії є гальмом на шляху прогресивного і гармонійного розвитку людства загалом та окремої особистості зокрема. У сучасному світі відбувається процес, який часто характеризується використанням агресії як способу розв'язання міжнаціональних та міжособистісних проблем. Сучасна ситуація в Україні характеризується наявністю великої кількості різних силових структур: державних і приватних, законних і кримінальних, які надають послуги охорони. Оскільки робота силових структур передбачає можливість використання сили, у тому числі і озброєної, це ставить певні вимоги до співробітників цих структур (моральні, психологічні, вольові, професійні тощо).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Наукове вивчення агресії та її крайніх форм – насилля та жорстокості – почалося порівняно недавно – лише з часів першої світової війни. З середини 60-х років тема агресії стає однією з найактуальніших на Заході. Нині тема агресії та насилля залишається предметом постійного обговорення.

Складність і різноманітність вияву агресивності призводить до того, що в науці на сьогодні відсутня досить однозначна трактовка і визначення цього поняття. Так, дослідники приділяють увагу кримінологічним аспектам проблеми агресії, її зв'язку зі злочинною поведінкою, а також соціальним та біологічним її передумовам. Існує шereg праць, в яких розглядаються закономірності формування екстремізму та негативізму у свідомості молоді, соціально-психологічні джерела та чинники даних феноменів, а також соціальні та психологічні механізми агресивної поведінки. У рамках даної проблематики

досліджуються також питання девіантної поведінки підлітків. Значна увага приділяється проблемам діагностики агресивної поведінки, різних форм та видів агресії. Однак, незважаючи на це, праць з даної проблематики все ще недостатньо і ця тема залишається малорозробленою.

У вітчизняній літературі агресію розглядають як індивідуальну або колективну поведінку, дію, спрямовану на заподіяння фізичної чи психологічної шкоди або на знищення іншої людини чи групи людей. Готовність суб'єкта до агресивної поведінки розглядається як відносно стійка риса особистості – агресивність.

Аналіз головних поглядів на зміст поняття "агресія" дозволяє зрозуміти її як мотивовану, руйнівну поведінку, яка суперечить нормам і правилам існування людей в суспільстві, заподіює шкоду об'єктам нападу, у тому числі й фізичну, або викликає у них психічний дискомфорт (негативні переживання, стан напруги, страху, пригніченості тощо).

Обмеження поняття агресії лише поведінковим аспектом позбавляє можливості розглянути агресивні за змістом, але такі, що не завжди виявляються в прямому поведінковому реагуванні, феномени, які виявляються через думки, акти творчості тощо. Агресія може виражатися не тільки у прямій дії руйнування або насилля. Будь-яка поведінка, як негативна (відмова від допомоги), так і позитивна, символічна (іронія), при здійсненні може виконувати функцію агресії.

Таким чином, спроби розглянути численні інтерпретації поняття „агресія” показали наявність низки суперечностей і труднощів. Ці суперечності пов'язані зі складністю предмета дослідження і змістом світоглядних установок самих дослідників. Однак, незважаючи на всі складнощі, намітилася стійка тенденція до багатофакторного, синтетичного дослідження агресії та її видів.

Метою нашого дослідження є вивчення особливостей вияву агресії у працівників служб охорони.

Виклад основного матеріалу. У дослідженні ми ґрунтувалися на теорії провідних тенденцій Л.Н. Собчик [4]. В її

основу покладено положення С.Л. Рубінштейна [3] про роль вроджених індивідуальних властивостей, як умов, через які опосередковується соціальний досвід, про внутрішню зумовленість індивідуальної вибіркості по відношенню до зовнішньої детермінації.

Кожен досліджуваний підлягав тестуванню, яке об'єднувало сім різних методик. Методики можна розділити на дві групи: перша – це методики, які безпосередньо спрямовані на виявлення агресії (опитувальник „Басса-Дарки”, тест „Рука”, тест „Комунікативна установка”, МПВ Л. Сонді), друга – методики, які виявляють супутні агресії чинники (Акцент 2-90, 16 PF (A), МКВ М. Люшера).

Дослідження проводилося на базі двох охоронних установ, що спеціалізуються на наданні різного роду охоронних послуг.

За опитувальником „Басса-Дарки” більшість досліджуваних продемонстрували середній рівень фізичної агресії, непряму агресію, вербальну агресію, почуття провини і загальної агресивності, причому середній рівень загальної агресивності властивий переважній більшості респондентів (86%). Слід відзначити досить високий відсоток осіб, що показали високий рівень фізичної агресії і почуття провини – 39,5% і 27% відповідно. За показниками роздратування, підозрілості і ворожості досліджувані рівною мірою продемонстрували середню і низьку міру вираженості. За показниками негативізму і образи більшість продемонструвала низьку міру вираженості. Враховуючи те, що дана методика не захищена від мотиваційних викривлень, можна припустити, що досліджувані при відповідях на запитання виявили деяку обережність і дещо занижили реальний рівень власної агресії.

Найбільш типовою і прийнятною формою вияву агресії досліджувані вважають фізичну агресію, а також дещо меншою мірою вербальну агресію, які є прямими формами вираження агресії. Фізична агресія є, з точки зору досліджуваних, соціально прийнятною і професійно важливою якістю, наявність якої необхідна для виконання професійних обов'язків.

Значне число респондентів, що виявили середній рівень загальної агресивності, може бути зумовлене середніми значеннями за показниками фізичної і вербальної агресії, і тому інтерпретація цього показника повинна визначатися залежно від наявності цих двох видів агресії. Середній рівень вираженості загальної агресивності може розглядатися як досить високий, оскільки він демонструє свідоме налаштування на агресивні реакції, які є допустимими в досить значному спектрі життєвих ситуацій.

Виявлено середній рівень почуття провини або аутоагресії (49% демонструють середню і 24% високу міру вираженості). Це вказує на наявність різноспрямованих тенденцій у психіці. З одного боку, можна спостерігати тенденцію до зовнішнього реагування шляхом агресії, а з іншого – ми виявляємо рівну за силою тенденцію до спрямування агресії на себе. Почуття провини пов'язане з оцінним ставленням людини до самої себе, тобто є похідною від внутрішніх неусвідомлюваних механізмів нормативного контролю. Однак до почуття провини належать також і усвідомлювані механізми самоконтролю. У випадку високої міри вираженості почуття провини блокується не тільки агресія, але й продуктивна активність. У цьому випадку воно може стати сильним джерелом агресії щодо інших людей і до самого себе.

Значна кількість осіб (61%) продемонстрували середню міру вираженості непрямой агресії при досить великій кількості осіб, які показали низьку міру вираженості (38%), це свідчить про те, що даний вид агресії властивий більшості досліджуваних, однак частина заперечує наявність у себе цього виду агресії. Більшість досліджуваних (60%) заперечує або намагається не показати міру своєї образи, на що вказує досить велика доля осіб з середньою мірою вираженості образи (32%). Названі види агресії належать до непрямих форм її вираження, їх не завжди можна спостерігати.

Фізична і вербальна агресія поряд з почуттям провини є культурно прийнятними в нашому суспільстві і властивими йому видами агресії. Вони можуть виконувати як функції

атаки, нападу, заподіяння зла, так і функцію захисту від нападу. Інші ж види агресії носять прихований характер, тому питання про їх соціальну бажаність чи небажаність складніше є неоднозначним.

Дані, одержані за методикою „Басса-Дарки”, дали змогу скласти деяку модель поведінки охоронців: вони частіше за все використовують прямі, відкриті способи вираження агресії, але якщо вони не мають ефекту або виявляються заблокованими шляхи для їх прямого виходу, то можливий вихід агресії непрямым шляхом. При цьому вони показують, що вони досить урівноважені, їм не властиві різкі коливання настрою, вони контролюють себе достатньою мірою.

Таким чином, можна скласти деякий ідеальний варіант охоронця. Результати дослідження показали, що у психіці респондентів існують досить сильні механізми внутрішнього контролю, розвиненого у зв'язку з необхідністю контролювати себе, стримувати свої інстинктивні прагнення. Професійні обов'язки вимагають від них скритності і високої міри самоконтролю.

Практично за всіма показниками методики виявлення комунікативної установки більшість охоронців набрали високі бали. Це свідчить про те, що переважає високий рівень негативної комунікативної установки щодо людей ($M=50\%$ при 80% досліджуваних з високою мірою вираженості цього показника).

Вивчення готовності до відкритої агресивної поведінки проводилося нами з використанням методики „Випробування по руці”. Аналіз даних свідчить про те, що існує дисбаланс між категоріями МЖС (міжособистісна сфера) і СРД (сфера середовища). Значення за показником „Досвід співвідношення” вказує на деяку складність адаптації респондентів до середовища, до навколишньої дійсності, на нездатність ефективно впливати на навколишню дійсність у потрібному для себе напрямку. Розглядаючи результати за категорією МЖС як близькі до нормативних, ми переконалися, що недостатня адаптованість респондентів, яка виявляється в дещо більш низькому співвідношенні категорії СРД, компенсується за рахунок МЖС

(тобто у міжособистісному спілкуванні), або за рахунок ПП (погана пристосовуваність) або УН (уникнення) невротичних або психотичних реакцій. Переважання МЖС над іншими свідчить про підвищену увагу з боку респондентів до цієї сфери, про бажання знаходитися в центрі уваги, лідирувати не керуючи, вказує на виражену аффіліативну потребу. Високі значення МЖС в „Досвіді співвідношення” свідчать про певні труднощі у міжособистісних взаємостосунках, вказує на актуальність потреб у любові, приязні, захисті, співчутті, розумінні і позитивному спілкуванні. Відчуваючи свою деструктивність, досліджувані прагнуть компенсувати її за рахунок блоку МЖС.

Низький показник агресивності за Вагнером свідчить про вплив зовнішньої регламентації обстановки, необхідність контролювати спонтанні прояви своєї агресивності, бажання приховати існування відкритих ворожих, агресивних почуттів. Таким чином, одержані дані показали, що досліджувані не схильні до вияву немотивованої відкритої агресії щодо оточуючих людей і намагаються приховати, завуалювати або придушити свої агресивні імпульси.

Для вивчення актуального емоційного стану і виявлення неусвідомлюваних чинників прояву агресивної поведінки нами був використаний метод кольорових виборів М. Люшера. Одержаний вибір показує, що найбільш актуальним для досліджуваних є прагнення закріпити самооцінку, задовольнити потребу у визнанні, закріпити свою значущість у референтній групі, незалежну позицію, відстоювати своє право на самовизначення, уникати обмежень, які обмежують свободу і перешкоджають підвищенню престижу, здійснювати боротьбу з заборонами і небажаними обмеженнями, виявляти самостійність в діях. Значущою для них є потреба в пошуку нових можливостей для докладання своїх сил і здібностей. При цьому респонденти прагнуть зайняти активну позицію, у них виявлені певні організаційські здібності, але дещо уразливе самолюбство.

Таким чином, результати проведеного дослідження свідчать, що роль агресії в поведінковому реагуванні охоронців є досить істотною. Перші позиції займає зелений колір,

пов'язаний з механізмами контролю за інстинктивними проявами, і жовтий колір, пов'язаний з механізмами витіснення. Тому можна зробити висновок про те, що агресія знаходиться під сильним контролем, її вияви жорстко регламентуються і спрямовуються в певному професійному напрямку. Свої корективи у цей досить гармонійний процес вносять жовтий і фіолетовий кольори, додаючи непередбачуваність, імпульсивність, інфантильність тощо. Крім того, подібне поєднання кольорів у виборі вказує на наявність внутрішньогрупового суперництва, боротьби, що може явно не виявлятися. Таке поєднання кольорів указує на підсвідоме почуття незадоволення своїм положенням у суспільстві, нереалізованість свого потенціалу, що, з одного боку, приводить до зростання агресивної складової при мобілізації механізмів психологічного захисту, а з іншого – до відриву від реальності, заглиблення у свій внутрішній світ, де є можливість самореалізуватися у своїх фантазіях.

Методика кольорових виборів дала можливість виявити неусвідомлювані тенденції, які можуть реалізовуватися як у безпосередніх руйнівних агресивних діях, так і сублімовані у професійному виборі особистості. При блокуванні каналів реагування – поведінкового і професійного можливий вияв аутоагресивних тенденцій у вигляді психосоматичних проявів. Блокада поведінкового каналу може бути зумовлена як зовнішніми обставинами, так і внутрішніми заборонами.

Загалом по МПВ Л. Сонді можна сказати, що агресія у респондентів має певну міру вираженості і періодично виявляється в поведінковому реагуванні або аутодеструктивних діях. В основі цих агресивних проявів знаходяться придушена тривожність, невпевненість у собі, м'якість (жіночність), слабкість структури Его, що призводить до дисгармонії і підвищеної внутрішньої напруги.

Використання в дослідженні методики Р. Кеттелла дозволило зробити висновки про особистісні риси респондентів, розглядати агресію в контексті цих рис. При відповідях на запитання особистісного опитувальника респонденти виявили деяку обережність і намагалися уявити себе у кращому вигляді, що

знайшло своє відображення у типовому для мотиваційного викривлення профілю (високі або такі, що мають тенденцію до високих значень за факторами Н, Q, G, С). Наявність найбільш високих значень за фактором Q3 (88% від загальної кількості опитаних) вказує на досить сильні механізми самоконтролю і самозахисту.

Загалом одержані результати свідчать про те, що у психіці досліджуваних існують певні дестабілізуючі чинники, які контролюються ними достатньою мірою. У випадку зниження самоконтролю, труднощів у міжособистісних стосунках, у кризових ситуаціях ці чинники можуть активізуватися, що може призвести до дій у асоціально спрямованому напрямку.

На вияв агресивної поведінки істотно впливає наявність у людини акцентуйованих рис характеру і темпераменту. Тому ми використовували методiku, яка давала змогу виявити їх наявність („Акцент 2-90”).

Найбільші значення виявлені у досліджуваних за шкалою гіпертимності (72,2%). Крім цього, були одержані досить високі значення за шкалами екзальтованості, демонстративності і педантизму. Оскільки гіпертимність, демонстративність і екзальтованість є компенсаторними шкалами, то їх високі значення вказують на прагнення до того, щоб відгородити себе від життєвих розчарувань за рахунок декларації більш легкого, адаптивного стилю поведінки та егоцентризму. Досить високі значення за шкалою педантизму можуть тлумачитися неоднозначно: з одного боку, як прагнення показати себе краще, а з іншого – як стримуюче начало для спрямованої назовні енергії афектів, яка переспрямовується всередину, тобто відбувається блокування гетероагресивних тенденцій, результатом чого можуть стати різні психосоматичні розлади або які-небудь інші аутоагресивні дії.

Результати обстеження свідчать про наближені до межі прихованої акцентуації значення за шкалою застривання, емотивності і збудливості. У респондентів виявлені різноспрямовані тенденції: з одного боку, у частини досліджуваних наявні певні стійкі афекти, певна стійкість, існування „стрижня”

особистості, а в інших – наявність факторів, що дестабілізують психіку, – деякої м'якості і пов'язаних з нею якостей, а також збудливості – схильності до періодичного реагування енергії афектів у поведінкових реакціях. У сукупності це дає варіант імпульсивності і незлобливої жорстокості.

Значення за фактором застрявання та за фактором демонстративності досить виражені за досить високих значень педантизму вказують на наявність у психіці досліджуваних досить сильних протиріч. З одного боку, задіяні механізми витіснення, а з іншого – існує виражена нездатність до цього витіснення. Таке поєднання є виявом конфлікту між бажаним і дійсним, між прагненням самореалізуватися повною мірою і вимогами соціуму, які не дозволяють це здійснити, у результаті чого виникає внутрішнє протиріччя, незадоволеність і нестійкість психіки. Ці дані узгоджуються з даними за МПВ Л. Сонді.

Висновки. Таким чином, аналіз первинних даних продемонстрував підвищену міру емоційно-психологічної напруги і виявив наявність у психіці респондентів різноспрямованих тенденцій. Досліджувані продемонстрували вибір прямих форм вираження агресії за досить високого почуття провини. Виявлена висока міра негативної комунікативної установки щодо людей за всіма її структурними компонентами. Крім цього, виявлено сильний механізм самоконтролю, певна інтровертованість спрямування, що свідчить про функціонування неусвідомлюваних захисних механізмів.

Вивчення структури неусвідомлюваних процесів дозволило виявити наявність різноспрямованих тенденцій у психіці досліджуваних. Прагнення до значущості і самозбереження свого внутрішнього світу поєднується у них з певною аутоагресивною спрямованістю; прагнення до захисту свого внутрішнього світу від зовнішніх і внутрішніх посягань поєднується з орієнтацією на соціум, прагненням виглядати позитивно у сприйманні значущих оточуючих, з прагненням до спілкування; бажання утримати об'єкт прихильності, наявність незадоволеності аффіліативної потреби поєднується з періодичною розрядкою

агресії назовні або на себе, а також з декларацією своєї „всеомгутності”, коли ніхто не потрібен.

У структурі неусвідомлюваних процесів досліджуваних представлено сильний блок психологічних захисних механізмів, спрямованих на приховування, утримання і придушення жіночності, яка внутрішньо відчувається, а також внутрішніх негативних або деструктивних імпульсів, на збереження самооцінки. Цей захисний блок тотальний і включається на досить глибокому рівні (в латенті) (він здатен викривити результати будь-якого тесту), але одночасно у ньому полягає і велика небезпека, оскільки постійна робота захисних механізмів веде до надмірної напруженості, внаслідок чого з’являються певні зриви (і агресивні), можливий розвиток хворобливих явищ на фізичному та психологічному рівнях.

Внутрішні деструктивні тенденції є реальною загрозою для досліджуваних, про що свідчить напружена дія механізмів психологічного захисту. Досліджувані ведуть пошук соціально прийнятних, соціально безпечних шляхів виходу деструктивних тенденцій, однією з яких є сублімація – неусвідомлюваний вибір професії, яка дає змогу відкрито виявляти свою деструктивність.

У структурі неусвідомлюваних процесів виокремлюються процеси самовідчуження, самонеприйняття, відчуття своєї недостатності, незадоволеності своїм положенням, що за несприятливого розвитку життєвої ситуації призводить до зниження самоконтролю за своїми деструктивними тенденціями, імпульсивності в поведінці, виходу на асоціальний шлях дій, а також на підсилення процесів самодеструкції, замикання в собі, захоплення нетрадиційними релігійними течіями, у вживанні алкоголю, суїцидальних спробах, у зростанні агресивності та жорстокості.

Перспективами наших подальших досліджень є співставлення одержаних даних, пошук та аналіз кореляційних зв’язків між показниками, одержаними за різними методиками, а також пошук засобів корекції агресивності.

Література

1. Психология. Словарь / Под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г.Ярошевского. – М., 1990. – 494 с.
2. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – СПб, 1998. – 688 с.
3. Румянцева Т.Г. Философский анализ методологических и концептуальных оснований теорий человеческой агрессии. Дис. ...д-ра филос.наук. – Минск, 1991. – 312 с.
4. Собчик Л.Н. Введение в психологию индивидуальности. Теория и практика психодиагностики. – М., 1997. – 475 с.